

Святлана
АЛЕКСІЕВІЧ

ЧАС SECOND-HAND

Канец чырвонага чалавека

Святлана Алексіевіч

Час second-hand

Канец чырвонага чалавека

Усе правы абаронены. Ніякая частка гэтага выдання не падлягае адлюстраванню, капіяванню, захаванню ў базах дадзеных альбо пошукавых сістэмах, распаўсюджванню любымі магчымымі сродкамі і спосабамі без папярэдняга пісьмовага дазволу праваўладальніка.

Пераклад з рускай мовы Валерыя Стралко і Ціхана Чарнякевіча

Алексіевіч С.

Час second-hand (Канец чырвонага чалавека) / Святлана Алексіевіч ; пер. В. Стралко. — Мінск : , 2013. — 384 с. — (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў «Кнігарня пісьменніка» ; вып. 46).

ISBN 978-985-562-096-0.

«Час second-hand» — кніга пісьменніцы Святланы Алексіевіч, апошняя з серыі, прысвечанай «гісторыі вялікай і страшнай утопіі — камунізму»: Вялікая Айчынная вайна, Афганістан, Чарнобыль і, нарэшце, развал сацыялістычнай імперыі... Кніга перакладзеная на многія еўрапейскія мовы і ўжо атрымала прэстыжныя прэміі нямецкіх кнігадрукароў і французскіх медыяў.

У прадмове аўтарка піша: «За семдзесят з лішкам гадоў у лабараторыі марксізму-ленінізму вывелі асобны чалавечы тып — «homo soveticus». Адны лічаць, што гэта трагічны персанаж, іншыя называюць яго «саўком». Мне здаецца, я ведаю гэтага чалавека, ён мне добра знаёмы, я побач з ім, поплеч, пражыла шмат гадоў. Ён — гэта я. Гэта мае знаёмыя, сябры, бацькі. Некалькі гадоў я ездзіла па ўсім былым Савецкім Саюзе, бо homo soveticus — гэта не толькі рускія, але і беларусы, туркмены, украінцы, казахі... Цяпер мы жывем у розных дзяржавах, размаўляем на розных мовах, але нас ні з кім не зблытаеш...»

© Алексіевіч С., 2013

© Стралко В., Чарнякевіч Ц., пераклад, 2013

© ГА «Саюз беларускіх пісьменнікаў», 2013

© Распаўсюджванне. ТАА «Электронная кнігарня», 2016

Ахвяра і кат аднолькава агідныя, і досвед лагера ў тым, што гэта братэрства ў падзенні.

Давід Русэ. Дні нашай смерці

У кожным разе, нам трэба памятаць, што за перамогу зла ў свеце ў першую чаргу адказваюць не яго сляпыя выканаўцы, а духоўна відушчыя служкі добра.

Ф. Сцяпун. Былое і неажыццёленае

НАТАТКІ САЎДЗЕЛЬНІКА

Мы развітваемся з савецкім часам. З тым нашым жыццём. Я спрабую шчыра выслухаць усіх удзельнікаў сацыялістычнай драмы...

У камунізму быў вар'яцкі план – перарабіць «старога» чалавека, даўнейшага Адама. І гэта атрымалася... можа быць, адзінае, што атрымалася. За семдзсят з лішкам гадоў у лабараторыі марксізму-ленінізму выгадавалі адмысловы чалавечы тып – homo soveticus. Адны лічаць, што гэта трагічны персанаж, іншыя называюць яго «саўком». Мне здаецца, я ведаю гэтага чалавека, ён мне добра знаёмы, я побач з ім, попlech, пражыла шмат гадоў. Ён – гэта я. Гэта мае знаёмыя, сябры, бацькі. Некалькі гадоў я ездзіла па ўсім былым Савецкім Саюзе, бо homo soveticus – гэта не толькі рускія, але і беларусы, туркмены, украінцы, казахі... Цяпер мы жывём у розных дзяржавах, размаўляем на розных мовах, але нас ні з кім не пераблытаеш. Пазнаеш адразу! Усе мы, людзі з сацыялізму, падобныя і не падобныя да астатніх людзей – у нас свой лексікон, свае ўяўленні пра дабро і зло, пра герояў і пакутнікаў. У нас асаблівыя адносіны са смерцю. Пастаянна ў расповедах, якія я запісваю, рэжуць вуха словы: «страляць», «расстраляць», «ліквідаваць», «пусціць у расход» ці такія савецкія варыянты знікнення, як: «арышт», «дзесяць гадоў без права перапіскі», «эміграцыя».

Колькі можа каштаваць чалавечае жыццё, калі мы памятаем, што нядаўна гінулі мільёны?

Мы поўныя нянавісці і забабонаў. Усё адтуль, дзе быў ГУЛАГ і страшная вайна. Калектывізацыя, раскулачванне, перасяленне народаў...

Гэта быў сацыялізм, і гэта было проста нашае жыццё. Тады мы мала пра яго гаварылі. А цяпер, калі свет незваротна змяніўся, усіх стала цікавіць тое нашае жыццё, усё роўна якое яно было, гэта было нашае жыццё. Пішу, вышукваю па крупінках, па драбках гісторыю «хатняга»... «унутранага» сацыялізму. Тое, як ён жыў у чалавечай душы. Мяне заўсёды прыцягвае вось гэтая маленькая прастора — чалавек... адзін чалавек. На самай справе там усё і адбываецца.

Чаму ў кнізе так шмат прамаўляюць тыя, хто спрабаваў скончыць жыццё самагубствам, а не звычайныя савецкія людзі са звычайнай савецкай біяграфіяй? Урэшце, зводзяць рахункі з жыццём і ад кахання, і ад старасці, проста так, дзеля цікавасці, і ад жадання разгадаць таямніцу смерці... Я шукала тых, хто намёртва прырос да ідэі, увабраў яе ў сябе так, што не ададраць, — дзяржава стала іх космасам, замяніла ім усё, нават уласнае жыццё. Яны не змаглі сысці з вялікай гісторыі, развітацца з ёй, быць шчаслівымі ў іншым. Занурыцца... знікнуць у прыватным існаванні, як гэта адбываецца сёння, калі маленькае стала вялікім. Чалавек хоча проста жыць, без вялікай ідэі. Такога ніколі не было ў нашым жыцці, гэтага не ведае і руская літаратура. Увогуле, мы ваенныя людзі. Ці ваявалі, ці рыхтаваліся да вайны. Ніколі не жылі па-іншаму. Таму і вайсковая псіхалогія. І ў мірным жыцці ўсё было па-вайскаму. Біў барабан, лунаў сцяг... сэрца выскоквала з грудзей... Чалавек не заўважаў свайго рабства, ён нават любіў яго, сваё рабства. Я таксама памятаю: пасля школы мы збіраліся ўсім класам паехаць на цаліну, пагарджалі тымі, хто адмаўляўся, да слёз шкадавалі,

што рэвалюцыя, грамадзянская вайна — усё адбылося без нас. Азірнешся: няўжо гэта мы? Я? Я ўспамінала разам са сваімі героямі. Хтосьці з іх сказаў: «Толькі савецкі чалавек можа зразумець савецкага чалавека». Мы былі людзі з адной камуністычнай памяццю. Суседзі па памяці.

Бацька ўспамінаў, што ён асабіста ў камунізм паверыў пасля палёту Гагарына. Мы — першыя! Мы ўсё можам! Гэтак яны з мамай нас і выхоўвалі. Я была акцябронкам, насіла значык з кучаравым хлопчыкам, была піянеркай, камсамолкай. Расчараванне прыйшло пазней. Пасля перабудовы ўсе чакалі, калі адкрыюць архівы. Іх адкрылі.

Мы ўведалі гісторыю, якую ад нас хавалі... «Мы павінны захапіць з сабою 90 мільёнаў са ста, якія насяляюць Савецкую Расію. З астатнімі нельга размаўляць — іх трэба знішчыць» (Зіноўеў, 1918).

«Павесіць (абавязкова павесіць, каб народ бачыў) не менш за 1000 заўзятых кулакоў, багацеяў... забраць у іх увесь хлеб, прызначыць закладнікаў... Зрабіць так, каб на сотні вёрст наўкол народ бачыў, трымцеў...» (Ленін, 1918).

— Масква літаральна памірае з голаду (*прафесар Кузняцоў — Троцкаму*). «Гэта не голад. Калі Ціт браў Ерусалім, габрэўскія маці елі сваіх дзяцей. Вось калі я прымушу вашых мацярок есці сваіх дзяцей, тады вы можаце прыйсці і сказаць: «Мы галадаем» (Троцкі, 1919)

Людзі чыталі газеты, часопісы і маўчалі. На іх абрынуўся непад'ёмны жах! Як з гэтым жыць? Шмат хто сутыкнуўся з праўдай, як ворагам. І са свабодай таксама. «Мы не ведаем сваю краіну. Не ведаем, пра што думае большасць людзей, мы іх бачым, сустракаем кожны дзень, але пра што яны думаюць, чаго хочуць, мы не ведаем. Але бяром на сябе смеласць іх вучыць. Хутка пра ўсё даведаемся — і жахнёмся», — казаў адзін мой знаёмы, з якім мы часта сядзелі ў мяне на кухні. Я з ім спрачалася. Было гэта ў дзевяноста першым годзе... Шчаслівы час! Мы верылі, што

заўтра, літаральна заўтра пачнецца свабода. Пачнецца з нічога, з нашых жаданняў.

З «Запісных кніжак» Шаламава: «Я быў удзельнікам вялікай прайгранай бітвы за сапраўднае абнаўленне жыцця». Напісаў гэта чалавек, які адседзеў сямнаццаць гадоў у сталінскіх лагерах. Туга аб ідэале засталася... Савецкіх людзей я падзяліла б на чатыры пакаленні: сталінскае, хрушчоўскае, брэжнеўскае і гарбачоўскае. Я — з апошняга. Нам было лягчэй прыняць крах камуністычнай ідэі, бо мы не жылі ў той час, калі ідэя была маладая, моцная, з нерастрачанай магіяй пагібельнага рамантызму і ўтапічных надзей. Мы выраслі пры крамлёўскіх дзядках. У посьня вегетарыянскія часы. Вялікая кроў камунізму ўжо была забытая. Пафас лютаваў, але захавалася веда, што ўтопію нельга ператвараць у жыццё.

Гэта было ў першую чачэнскую вайну... Я пазнаёмілася ў Маскве на вакзале з жанчынай, яна была аднекуль з-пад Тамбова. Ехала ў Чачню, каб забраць сына з вайны: «Я не хачу, каб ён паміраў. Я не хачу, каб ён забіваў». Дзяржава ўжо не валодала ейнаю душою. Гэта быў вольны чалавек. Такіх людзей было няшмат. Болей было тых, каго свабода раздражняла: «Я купіў тры газеты — і ў кожнай свая праўда. Дзе ж сапраўдная праўда? Раней прачытаеш раніцай газету «Праўда» — і ўсё ведаеш. Усё разумееш». З ідэйнай анэстэзіі выходзілі павольна. Калі я пачынала размову пра пакаянне, у адказ чула: «За што я павінен каяцца?» Кожны адчуваў сябе ахвярай, але не саўдзельнікам. Адзін казаў: «я таксама сядзеў», другі — «я ваяваў», трэці — «я свой горад з разрухі падняў, днём і ноччу цэглу цягаў». Гэта было зусім нечакана: усе п'яныя ад свабоды, але не падрыхтаваныя да свабоды. Дзе ж яна, свабода? Толькі на кухні, дзе па звычцы працягвалі ляць уладу. Лаялі Ельцына і Гарбачова. Ельцына за тое, што змяніў Расію. А Гарбачова? Гарбачова за тое, што змяніў усё. Усё дваццатае стагоддзе. І ў нас цяпер будзе, як у

іншых. Як ва ўсіх. Думалі, што на гэты раз атрымаецца.

Расія змянялася і ненавідзела сябе за тое, што змянялася.

«Нерухомы Мангол» — пісаў пра Расію Маркс.

Савецкая цывілізацыя... Спяшаюся захаваць яе сляды. Знаёмыя твары. Распытваю не пра сацыялізм, а пра каханне, рэўнасць, дзяцінства, старасць. Пра музыку, танцы, фрызуры. Пра тысячы падрабязнасцяў зніклага жыцця. Гэта адзіны спосаб загнаць катастрофу ў рамкі звыклага і паспрабаваць нешта расказаць. Пра штосьці здагадацца. Не стамляюся дзівіцца таму, якое цікавае звычайнае чалавечае жыццё. Бясконца колькасць чалавечых праўдаў... Гісторыю цікавяць толькі факты, а эмоцыі застаюцца за бортам. Іх не прынята далучаць да гісторыі. Я гляджу на свет вачыма гуманітарыя, а не гісторыка. Здзіўленая чалавекам...

Бацькі ўжо няма. І я не магу дагаварыць з ім адну нашую размову... Ён сказаў, што ім паміраць на вайне было лягчэй, чым неабстраляным хлопчыкам, якія сёння гінуць у Чачні. У саракавыя — яны з пекла траплялі ў пекла. Перад вайной бацька вучыўся ў Мінску ў Інстытуце журналістыкі. Успамінаў, што, калі яны вярталіся з ка

нікулаў, часта ўжо не сустракалі ніводнага знаёмага выкладчыка, усе былі арыштаваныя. Яны не разумелі, што адбываецца, але было страшна. Страшна, як на вайне.

У мяне з бацькам было мала шчырых размоваў. Ён шкадаваў мяне. Ці шкадавала я яго? Мне цяжка адказаць на гэтае пытанне... Мы былі бязлітасныя да сваіх бацькоў. Нам здавалася, што свабода — гэта вельмі проста. Прайшло трохі часу, і мы самі сагнуліся пад яе цяжарам, бо ніхто не вучыў нас свабодзе. Вучылі толькі, як паміраць за свабоду.

Вось яна — свабода! Ці такую мы яе чакалі? Мы былі гатовыя памерці за свае ідэалы. Змагацца ў баі. А пачалося «чэхаўскае» жыццё. Без гісторыі. Абрынуліся ўсе каштоўнасці, акрамя каштоўнасці жыцця. Жыцця наогул. Новыя мары: пабудаваць дом, купіць добрую машыну,

пасадзіць агрэст... Свабода выявілася рэабілітацыяй мяшчанства, занядбанага звычайна ў рускім жыцці. Свабодай Яго Вялікасці Спажывецтва. Вялікай цемры. Цемры жаданняў, інстынктаў – патаемнага чалавечага жыцця, пра якое мы мелі цьмянае ўяўленне. Усю гісторыю выжывалі, а не жылі. А цяпер ваенны досвед ужо не патрэбны, на яго трэба было забыцца. Тысячы новых эмоцыяў, станаў, рэакцый... Неж раптам усё вакол стала іншым: шыльды, рэчы, грошы, сцяг... І сам чалавек. Ён стаў больш каляровым, асобным, маналіт узарвалі, і жыццё рассыпалася на выспачкі, атамы, ячэйкі. Як у Даля: свабода-воля... волечка-раздолечка... абшар. Вялікае зло ператварылася ў далёкую легенду, у палітычны дэтэктыв. Ніхто ўжо не казаў пра ідэю, казалі пра крэдыты, адсоткі, векселі, грошы не зараблялі, а «рабілі», «выйгравалі». Ці надоўга гэта? «Няпраўда грошай у рускай душы невытручальная», – пісала Цвятаева. Але быццам ажылі і разгульваюць па нашых вуліцах героі Астроўскага і Салтыкова-Шчадрына.

Ва ўсіх, з кім сустракалася, я пыталася: «Што такое свабода?» Бацькі і дзеці адказвалі па-рознаму. У тых, хто нарадзіўся ў СССР, і тых, хто нарадзіўся не ў СССР, няма агульнага досведу. Яны – людзі з розных планет.

Бацькі: свабода – адсутнасць страху; тры дні ў жніўні, калі мы перамаглі путч; чалавек, які выбірае ў краме са ста гатункаў каўбасы, вальнейшы за чалавека, які выбірае з дзесяці гатункаў; быць нябітым, нясечаным, але нясечаных пакаленняў нам ніколі не дачакацца; рускі чалавек не разумее свабоду, яму патрэбен казак і бізун.

Дзеці: свабода – каханне; унутраная свабода – абсалютная каштоўнасць; калі ты не баішся сваіх жаданняў; мець шмат грошай, тады ў цябе будзе ўсё; калі ты можаш жыць так, каб не думаць пра свабоду. Свабода – гэта нармальна.

Шукаю мову. У чалавека шмат моваў: мова, на якой размаўляюць з дзецьмі, яшчэ адна, гэта тая, на якой гавораць у каханні... А яшчэ ёсць мова, на якой мы гаворым самі з сабой, вядзём унутраныя размовы. На вуліцы, на працы, у падарожжах — усюды гучыць нешта іншае, мяняюцца не толькі словы, а і штосьці яшчэ. Нават раніцай і ўвечары чалавек гаворыць па-рознаму. А тое, што адбываецца ўначы паміж двума людзьмі, цалкам знікае з гісторыі. Мы маем справу толькі з гісторыяй дзённага чалавека. Самагубства — начная тэма, чалавек знаходзіцца на мяжы быцця і небыцця. Сну. Я хачу гэта зразумець з уніклінасцю дзённага чалавека. Пачула: «Ці не баіцеся, што спадабаецца?»

Едзем па Смаленшчыне. У адной вёсцы спыніліся каля крамы. Якія знаёмыя (я ж сама вырасла ў вёсцы), прыгожыя, якія добрыя твары — і якое зневажальнае, жабрацкае жыццё вакол. Разгаварыліся пра жыццё. «Пра свабоду пытаецца? Зайдзіце ў наш магазін: гарэлка стаіць якая хочаш: «Стандарт», «Гарбачоў», «Пуцінка», каўбасы навалам, і сыру, і рыбы. Бананы ляжаць. Якая яшчэ свабода патрэбна? Нам гэтай хопіць». — «А зямлю вам далі?» — «Хто на ёй будзе надрывацца? Хочаш — бяры. У нас адзін Васька Круты ўзяў. Малодшаму сыну восем год, а ён побач з бацькам за плугам ідзе. У яго калі ноймешся на працу — не ўкрадзеш, не паспіш. Фашыст!» У Дастаеўскага ў «Легендзе пра Вялікага інквізітара» спрачаецца пра свабоду. Пра тое, што шлях свабоды цяжкі, пакутлівы, трагічны... «Для чаго спазнаваць гэтае чортава дабро і зло, калі яно столькі каштуе?» Чалавек павінен увесь час выбіраць: свабода або дабрабыт і ўладкаванне жыцця, свабода з пакутамі або шчасце без свабоды.

І большасць людзей ідзе па другім шляху.

Вялікі інквізітар кажа Хрысту, які вярнуўся на зямлю: «Навошта Ты прыйшоў нам перашкаджаць? Бо Ты ж прыйшоў нам перашкаджаць і сам гэта ведаеш».

«Гэтак паважаючы яго (чалавека), Ты зрабіў так, як быццам перастаў яму спачуваць, бо занадта шмат ад яго запатрабаваў... Паважаючы яго менш, менш ад яго і патрабаваў бы, а гэта было б бліжэй да любові, бо лягчэйшай была б ноша ягоная. Ён слабы і подлы... У чым вінаватая слабая душа, якая не можа ўвабраць гэтакіх страшных дароў?»

«Няма клопату больш безупыннага і пакутлівага для чалавека, як, застаўшыся свабодным, адшукаць хутчэй таго, каму пакланіцца... і каму б перадаць хутчэй той дар свабоды, з якім гэтая няшчасная істота нараджаецца...»

* * *

У дзевяностыя... так, мы былі шчаслівыя, да той нашай наіўнасці ўжо не вернешся. Нам здавалася, што выбар зроблены, камунізм безнадзейна прайграў. А ўсё толькі пачыналася...

Прайшло дваццаць гадоў... «Не палохайце нас сацыялізмам», — кажуць дзеці бацькам.

З размовы са знаёмым універсітэцкім выкладчыкам: «У канцы дзевяностых студэнты смяліся, — распавядаў ён, — калі я ўспамінаў пра Савецкі Саюз, яны былі ўпэўненыя, што перад імі адкрываецца новая будучыня. Цяпер карціна іншая... Сённяшнія студэнты ўжо даведаліся, адчулі, што такое капіталізм — няроўнасць, беднасць, нахабнае багацце, перад вачыма ў іх жыццё бацькоў, якія нічога не ўхапілі ад разрабаванай краіны. І яны радыкальна настроеныя. Мараць пра сваю рэвалюцыю. Носяць чырвоныя футболкі з партрэтамі Леніна і Чэ Гевары».

У грамадстве з'явіўся попыт на Савецкі Саюз. На культ Сталіна. Палова маладых людзей ад 19 да 30 гадоў лічыць Сталіна «найвялікшым палітычным дзеячам». У краіне, у якой Сталін знішчыў людзей не менш за Гітлера, новы культ

Сталіна?! Зноў у модзе ўсё савецкае. Напрыклад, «савецкія» кавярні – з савецкімі назвамі і савецкімі стравамі. З’явіліся «савецкія» цукеркі і «савецкая» каўбаса – з пахам і смакам, знаёмымі нам з дзяцінства. І вядома, «савецкая» гарэлка. На тэлебачанні дзясяткі перадачаў, а ў інтэрнэце дзясяткі «савецкіх» настальгічных сайтаў. У сталінскія лагеры – на Салаўкі, у Магадан – вы можаце патрапіць турыстам. Рэклама аб’ячае, што для паўнаты адчуванняў вам выдадуць лагернае адзенне, кірку. Пакажуць адрэстаўраваныя баракі. А напрыканцы арганізуюць рыбалку...

У Расіі адраджаюцца старамодныя ідэі: пра вялікую імперыю, «жалезную руку», «пра адмысловы рускі шлях»... Вярнулі савецкі гімн, ёсць камсамол, толькі ён называецца «Нашы», ёсць партыя ўлады, якая капіруе камуністычную партыю. У Прэзідэнта ўлада, як у Генеральнага сакратара. Абсалютная. Замест марксізму-ленінізму – праваслаўе...

Перад рэвалюцыяй сямнаццатага года Аляксандр Грын напісаў:

«А будучыня неяк перастала стаяць на сваім месцы». Мінула сто гадоў – і будучыня зноў не на сваім месцы. Прыйшоў час second-hand. Барыкада – небяспечнае месца для мастака. Пастка. Там псуецца зрок, звужаюцца зрэнкі, свет губляе фарбы. Там чорна-белы свет. Адтуль чалавека ўжо не пазнаеш, а бачыш толькі чорную кропку – мішэнь. Я ўсё жыццё – на барыкадах, я хацела б сысці адтуль. Навучыцца радавацца жыццю. Вярнуць сабе нармальны зрок. Але дзясяткі тысячаў людзей зноў выходзяць на вуліцы. Бяруцца за рукі. У іх белыя стужачкі на куртках. Сімвал адраджэння. Святла. І я з імі.

Сустрэла на вуліцы маладых людзей у майках з сярпом і молатам і партрэтам Леніна. Ці ведаюць яны, што такое камунізм?

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

СУЦЯШЭННЕ АПАКАЛІПСІСАМ

З ВУЛЧНАЙ ГАМАНЫ І РАЗМОВАЎ НА КУХНІ (1991–2001)

ПРА ІВАНА-ПРАСЦЯКА І ЗАЛАТУЮ РЫБКУ

«Што я зразумеў? Я зразумеў, што героі аднаго часу рэдка бываюць героямі іншага часу, апроч Івана-прасцяка. І Ямелі. Улюбёных герояў рускіх казак. Нашыя казкі – пра шанцунак, пра імгненне ўдачы. Пра чаканне цудоўнай дапамогі, каб усё ў рот само звалілася. Лежачы на печы, мець усё. Каб печ сама бліны пякла, а залатая рыбка ўсе жаданні выконвала. Хачу тое і хачу гэтае. Хачу царэўну чароўную! І хачу жыць у царстве іншым – з малочнымі рэкамі і кісельнымі берагамі. Мы – летуценнікі, вядома. Душа працуе і пакутуе, а справа мала рухаецца, бо на яе змогі ўжо не хапае. Справа на месцы стаіць. Загадкавая руская душа... Усе спрабуюць яе зразумець... чытаюць Дастаеўскага... Што там у іх за душой? А за душой у нас толькі душа. Пагаварыць любім на кухні, пачытаць кнігу. Галоўная прафесія – чытач. Глядач. І пры гэтым адчуванне сваёй нешараговасці, выключнасці, хоць падставаў для гэтага ніякіх, акрамя нафты і газу. З аднаго боку, гэта якраз і перашкаджае змяніць жыццё, а з другога боку – дае адчуванне сэнсу, ці што. Заўсёды ў паветры, што Расія павінна стварыць, паказаць свету штосьці надзвычайнае. Богаабраны народ. Адмысловы рускі шлях. Спрэс у нас Абломавы, ляжаць на канапе і чакаюць цуду. Але не

Штольцы. Дзейсныя, спрытныя Штольцы пагарджаныя за тое, што ссеклі любімы бярозавы гай, вішнёвы садок. Заводзікі там будууюць, робяць грошы. Чужыя нам Штольцы...»

«Руская кухня... Бедная «хрушчобная» куханька (дзесяць-дванаццаць квадратных метраў — шчасце!), за тонкай сценкаю прыбіральня.

Савецкая планіроўка. Цыбуля на акенцы ў слоічках зпад маянэзу, у гаршку альяс ад катару. Кухня ў нас — гэта не толькі месца для гатавання ежы, гэта і сталовая, і гасцёўня, і кабінет, і трыбуна. Месца для калектыўных псіхатэрапеўтычных сеансаў. У дзевятнаццатым стагоддзі ўся руская культура жыла ў дваранскіх сядзібах, а ў дваццатым — на кухнях. І перабудова таксама. Усё «шасцідзясятніцкае» жыццё — гэта «кухоннае» жыццё. Дзякуй Хрушчову! Гэта пры ім выйшлі з камуналак, займелі ўласныя кухні, дзе можна было ляць уладу, а галоўнае — не баяцца, бо на кухні ўсе свае. Там нараджаліся ідэі, фантастычныя пражэкты. Баялі анекдоты... Анекдоты квітнелі! Камуніст — гэта той, хто Маркса чытаў, а антыкамуніст — той, хто яго зразумеў. Мы выраслі на кухнях, і нашыя дзеці таксама, яны разам з намі слухалі Галіча і Акуджаву. Круцілі Высоцкага. Лавілі Бі-бі-сі. Размовы пра ўсё: пра тое, як хрэнова ўсё, і пра сэнс жыцця, пра шчасце для ўсіх. Успамінаю смешны выпадак... Заседзеліся неяк да паўночы, нашая дачка, ёй было дванаццаць гадоў, тут, на маленькай канапцы і заснула. А мы нешта гучна заспачаліся. І яна праз сон як зараве: «Не трэба больш пра палітыку! Ізноў Сахараў... Салжаніцын... Сталін...» (Смяецца.)

Бясконца гарбата. Кава. Гарэлачка. А ў сямідзясятых гады пілі кубінскі ром. Усе былі закаханыя ў Фідэля! У кубінскую рэвалюцыю! Чэ ў берэце. Галівудскі прыгажун! Бясконца балбатня. Страх, што нас праслухоўваюць,

напэўна праслухоўваюць. У сярэдзіне размовы абавязкова хто-небудзь паглядзіць, смеючыся, на люстру або на разетку: «Вы чуеце, таварыш маёр?» Быццам бы рызыка... быццам бы гульня... Атрымлівалі нават нейкае задавальненне ад гэтага ілжывага жыцця. Мала хто быў у адкрытым супраціве, больш было «кухонных дысідэнтаў». З дуляй у кішэні...»

«Цяпер сорамна быць бедным, неспартыўным... Не паспяваеш, карацей. А я з пакалення дворнікаў і вартаўнікоў. Быў такі спосаб унутранай эміграцыі. Ты жывеш і не заўважаеш таго, што вакол, як пейзаж за акном. Мы з жонкай скончылі філасофскі факультэт Пецярбургскага (тады Ленінградскага) універсітэта, яна ўладкавалася дворнікам, а я — апальшчыкам у кацельні. Працуеш адны суткі, двое — дома. Інжынер у той час атрымліваў сто трыццаць рублёў, а я ў кацельні — дзевяноста, гэта значыць, пагаджаешся страціць сорак рублёў, але затое атрымліваеш абсалютную свабоду. Чыталі кніжкі, шмат чыталі. Размаўлялі. Думалі, што выпрацоўваем ідэі. Марылі пра рэвалюцыю, але баяліся — не дачакаемся. Закрывае, у прынцыпе, вялі жыццё, нічога не ведалі пра тое, што робіцца ў свеце. Былі «хатнімі раслінамі». Усё сабе прыдумалі, як пасля высветлілася, прымоілі — і Запад, і капіталізм, і рускі народ. Жылі міражамі. Такой Расіі, як у кніжках і на нашых кухнях, ніколі не было. Толькі ў нас у галаве. У перабудову ўсё скончылася... Гахнуў капіталізм... Дзевяноста рублёў сталі дзесяццю далярамі. На іх — не пражыць. Выйшлі з кухняў на вуліцу, і тут высветлілася, што ідэй у нас няма, мы проста сядзелі ўвесь гэты час і размаўлялі. Аднекуль з'явіліся зусім іншыя людзі — маладыя хлопцы ў малінавых пінжаках і з залатымі пярсцёнкамі. І з новымі правіламі гульні: грошы ёсць — ты чалавек, грошай няма — ты ніхто. Каму гэта цікава, што ты Гегеля ўсяго прачытаў? «Гуманітарый» гучала як дыягназ. Маўляў, усё, што яны ўмеюць, — гэта трымаць томік Мандэльштама ў

руках. Адкрылася шмат невядомага. Інтэлігенцыя жахліва збяднела. У нашым парку на выходных крышнаіты ставілі палявую кухню і раздавалі суп і нешта прасценькае на другое. Выбудоўвалася такая чарга акуратненькіх старых, што ў горле шкрабала. Некаторыя з іх хавалі свае твары. У нас да таго часу было ўжо двое маленькіх дзяцей. Галадалі натуральным чынам. Пачалі з жонкай гандляваць. Бралі на заводзе чатыры-шэсць скрынак марозіва і ехалі на рынак, туды, дзе шмат людзей. Лядоўняў ніякіх, праз некалькі гадзін марозіва раставала. Тады раздавалі яго галодным хлапчукам. Колькі радасці! Гандлявала жонка, а я то паднясу, то падвязу – усё, што заўгодна гатовы быў рабіць, толькі не прадаваць. Доўга адчуваў сябе няёмка. Раней часта ўспамінаў нашае «кухоннае жыццё»... Якое было каханне! Якія жанчыны! Гэтыя жанчыны пагарджалі багатымі. Іх нельга было купіць. А цяпер часу на пачуцці ні ў кога няма – усе грошы зарабляюць. Адкрыццё грошай – як выбух атамнай бомбы...»

ПРА ТОЕ, ЯК МЫ ПАЛЮБІЛІ І РАЗЛЮБІЛІ ГОРБЫ

«Гарбачоўскі час... Вялізныя натоўпы людзей са шчаслівымі тварамі. Сва-бо-да! Усе гэтым дыхалі. Газеты імгненна знікалі. Час вялікіх надзеяў – вось-вось трапім у рай. Дэмакратыя – невядомы нам звер. Як вар’яты, бегалі на мітынгі: зараз даведаемся ўсю праўду пра Сталіна, пра ГУЛАГ, прачытаем забароненыя «Дзеці

Арбата» Рыбакова і іншыя добрыя кнігі – і станем дэмакратамі. Як мы памыляліся! З усіх радыёкропак крычала гэтая праўда... Хутчэй-хутчэй! Чытайце! Слухайце! Не ўсе былі падрыхтаваныя да гэтага... Большасць людзей не мела антысавецкіх настройў, яны хацелі толькі аднаго – добра жыць. Каб можна было купіць джынсы, «відзік» і

ружовую мару — аўтамабіль! Усім хацелася яркага адзення, смачнай ежы. Калі я прынесла дадому салжаніцынскі «Архіпелаг ГУЛАГ», мая мама была ў жаху: «Калі ты зараз жа не знікнеш з гэтай кнігай, то я цябе выганю з хаты». У бабулі расстралялі мужа перад вайной, а яна казала: «Ваські не было шкада. Арыштавалі правільна. За доўгі язык». — «Бабуля, чаму ты нічога мне не распавядала?» — пыталася я. «Няхай маё жыццё здохне разам са мной, абы вы не пацярпелі». Так жылі нашыя бацькі, і іхнія бацькі. Усё катком было адпрасавана. Перабудову зрабіў не народ, гэта зрабіў адзін чалавек — Гарбачоў. Гарбачоў і кучка інтэлігентаў...»

«Гарбачоў — сакрэтны амерыканскі агент... Масон... Здрадзіў камунізму. Камуністаў — на сметнік, камсамольцаў — на звалку! Я ненавіджу Гарбачова за тое, што ён скраў у мяне Радзіму. Савецкі пашпарт, як найдаражэйшую рэч, захоўваю. Так, мы стаялі ў чарзе па ссіненых куранят і гнілую бульбу, але гэта была Радзіма. Я яе любіў. Вы жылі ў «Верхняй Вольце з ракетамі», а я жыў у вялікай краіне. Расія заўсёды для Захаду — вораг, яе баяцца. Костка ў горле. Нікому не патрэбная моцная Расія — з камуністамі ці без іх. На нас глядзяць як на склад — нафты, газу, лесу і каляровых металаў. Нафту мяняем на майткі. А была цывілізацыя без шмотак і барахла. Савецкая цывілізацыя! Камусьці трэба было, каб яе не стала. Аперацыя ЦРУ. Намі ўжо кіруюць амерыканцы. Гарбачову добра за гэта заплацілі... Рана ці позна яго будуць судзіць. Спадзяюся, Іуда дажыве да народнага гневу. Я з задавальненнем прастрэліў бы яму патыліцу на Бутаўскім палігоне. *(Стукае кулаком па сталю.)* Прышло шчасце, так? З'явіліся каўбаса і бананы. Валяемса ў гаўне і ямо ўсё чужое. Замест Радзімы — вялікі супермаркет. Калі гэта называецца свабодай, то мне такая свабода не патрэбная. Цьфу! Народ ніжэй за плінтус апусцілі, мы рабы. Рабы! Пры камуністах кухарка, як казаў

Ленін, кіравала дзяржавай: рабочыя, даяркі, ткачыі — а цяпер у парламенце сядзяць бандыты. Даляравыя мільянеры. Ім у турме трэба сядзець, а не ў парламенце. Падманулі нас з перабудовай!

Я нарадзіўся ў СССР, і мне там падабалася. Мой бацька быў камуністам, вучыў мяне чытаць па газеце «Правда». На кожнае свята мы з ім хадзілі на дэманстрацыю. Са слязьмі на вачах... Я быў піянерам, насіў чырвоны гальштук. Прыйшоў Гарбачоў, і я не паспеў стаць камсамольцам, пра што шкадую. Я — савок, так? Мае бацькі — саўкі, дзед і баба — саўкі? Мой саўковы дзед загінуў пад Масквой у сорак першым... А мая саўковая бабулька была ў партызанах... Спадары лібералы адпрацоўваюць сваю пайку. Хочуць, каб мы сваё мінулае лічылі чорнай дзіркай. Я іх усіх ненавіджу: гарбачова, шэварднадзэ, якаўлева, — напішыце з маленькай літары, гэтак я іх ненавіджу. Я не хачу ў Амерыку, я хачу ў СССР...»

«Гэта былі выдатныя, наіўныя гады... Мы паверылі Гарбачову, цяпер ужо нікому так лёгка не паверым. Многія рускія людзі вярталіся з эміграцыі на Радзіму... Быў такі ўздым! Думалі, што зломім гэты барак. Пабудуем нешта новае. Я скончыла філалагічны факультэт МДУ і паступіла ў аспірантуру. Марыла займацца навукай. Кумірам у тыя гады быў Аверынцаў, на яго лекцыі прыходзіла ўся адукаваная Масква. Сустрэкаліся і падтрымлівалі адзін у адным ілюзію, што неўзабаве паўстане іншая краіна, і мы за гэта змагаемся. Калі я даведалася, што мая аднакурсніца з'язджае ў Ізраіль, вельмі здзівілася: «Няўжо табе не балюча з'язджаць? У нас усё толькі пачынаецца».

Чым больш гаварылі і пісалі: «Свабода! Свабода!», тым хутчэй з прылаўкаў знікалі не толькі сыр і мяса, але і соль, і цукар. Пустыя крамы. Страшна. Усё па талонах, як у вайну. Нас выратавала нашая бабуля, яна цэлымі днямі бегала па горадзе і «атаварвала» гэтыя талоны. Увесь балкон быў

забіты пральным парашком, у спальні стаялі мяхі з цукрам і крупамі. Калі выдалі талоны на шкарпэткі, тата заплакаў: «Гэта канец СССР». Ён адчуў... Тата працаваў у канструктарскім бюро на ваенным заводзе, займаўся ракетамі, і яму гэта шалёна падабалася. У яго былі дзве вышэйшыя адукацыі. Замест ракет завод стаў штампавальніца пральных машынаў і пыласосы. Тату скарацілі. Яны з мамай былі заўзятымі «перабудоўшчыкамі»: пісалі плакаты, разносілі ўлёткі — і вось фінал... Разгубіліся. Не маглі паверыць, што свабода — яна вось такая. Не маглі з гэтым змірыцца. На вуліцах ужо крычалі: «Гарбачову грош цана, беражыце Ельцына!» Неслі партрэты Брэжнева ў ордэнах, а партрэты Гарбачова — у талонах. Пачыналася валадаранне Ельцына: гайдараўскія рэформы і вось гэтае ненавіснае мне «купі-прадай»... Каб выжыць, я ездзіла ў

Польшчу з мяшчамі лямпачак і дзіцячых цацак. Поўны вагон: настаўнікі, інжынеры, дактары... Усе з мяшчамі і торбамі. Усю ноч сядзім і абмяркоўваем «Доктара Жывага» Пастарнака... п'есы Шатрова... Як у Маскве на кухні.

Успамінаю ўніверсітэцкіх сяброў... Мы сталі кім заўгодна, але не філолагамі — топ-менеджарамі рэкламных агенцтваў, банкаўскімі клеркамі, «чаўнакамі»... Я працую ў агенцтве нерухомасці ў адной дамы, якая прыехала з правінцыі, былы камсамольскі работнік. У каго сёння фірмы? Вілы на Кіпры і Маямі? У былой партыйнай наменклатуры. Гэта да таго, дзе трэба шукаць грошы партыі... А нашы правадыры... шасцідзясятнікі... Яны крыві на вайне нанюхаліся, але былі наіўныя, як дзеці... Нам трэ было дняваць і начаваць на плошчах. Давесці справу да канца — дамагчыся Нюрнберга для КПСС. Мы занадта хутка разышліся па дамах. Фарцоўшчыкі і мянялы ўзялі ўладу. І насуперак Марксу, пасля сацыялізму будзем капіталізм. (Маўчыць.) Але я шчаслівая, што жыла ў гэты час. Камунізм сканаў! Усё, ён ужо не вернецца. Жывём у іншым свеце і

глядзім на свет іншымі вачыма. Свабоднае дыханне тых дзён я ніколі не забуду...»

ПРА ТОЕ, ЯК ПРЫЙШЛО КАХАННЕ, А ПАД ВОКНАМІ – ТАНКІ

«Я была закаханая, ні пра што іншае больш не магла думаць. Жыла выключна гэтым. І вось мама раніцай будзіць: «Танкі – пад вокнамі! Здаецца, пераварот!» Я ў паўсне: «Мама, гэта вучэнні». Фіг вам! Пад вокнамі стаялі сапраўдныя танкі, я ніколі не бачыла танкі так блізка. Па тэлевізары ішоў балет «Лебядзінае возера»... Прыбегла маміна сямброўка, яна вельмі хвалявалася, што завінавацілася партыйныя ўзносы за некалькі месяцаў. Казала, што ў іх у школе стаяў бюст Леніна, яна яго вынесла ў бакоўку, а цяпер – што з ім рабіць? Усё адразу стала на свае месцы: гэта нельга і тое нельга. Дыктар зачытвала Заяву аб увядзенні надзвычайнага становішча... Маміна сямброўка пры кожным слове ўздрыгвала: «Божа мой! Божа мой!» Бацька пляваўся ў тэлевізар...

Патэлефанавала Алегу... «Едзем да Белага дома?» – «Едзем!» Прышпіліла значык з Гарбачовым. Нарэзала бутэрбродаў. У метро людзі былі маўклівыя, усе чакалі бяды. Усюды танкі... танкі... На брані сядзелі не забойцы, а спалоханыя хлопцы з вінаватымі тварамі.

Бабулькі кармілі іх варанымі яйкамі і блінамі. На душы стала лягчэй, калі ля Белага дома я ўбачыла дзясяткі тысячаў людзей! Настрой ва ўсіх цудоўны. Адчуванне, што мы ўсё можам. Скандавалі: «Ельцын, Ельцын! Ельцын!» Ужо фармаваліся атрады самаабароны. Запісвалі толькі маладых, а сталым адмаўлялі, і яны былі незадаволеныя. Нейкі стары абураўся: «У мяне камуністы жыццё скралі! Дайце хоць бы памерці прыгожа!» – «Баця, адыдзіце...» Цяпер кажуць, што мы хацелі абараніць капіталізм... Няпраўда! Я

абараняла сацыялізм, але нейкі іншы... не савецкі... І я яго абараніла! Я так думала. Мы ўсе так думалі... Праз тры дні танкі выходзілі з Масквы, гэта ўжо былі добрыя танкі. Перамога! І мы цалаваліся, цалаваліся...»

Сяджу на кухні ў маіх маскоўскіх знаёмых. Тут сабралася вялікая кампанія: сябры, сваякі з правінцыі. Успомнілі, што заўтра чарговая гадавіна жнівеньскага пунчу.

Заўтра — свята...

А што святкаваць? Трагедыя. Народ прайграў.

Пад музыку Чайкоўскага саўдэпію пахавалі...

Першае, што я зрабіла, — узяла грошы і пабегла ў крамы. Ведала, чым бы яно ні скончылася, а кошты вырастуць.

Узрадаваўся: Горбі прыбярэць! Надакучыў ужо гэты балбатун.

Рэвалюцыя была дэкаратыўная. Спектакль для народа. Памятаю поўную абыякавасць, з кім ні загорыш. Чакалі.

А я патэлефанаваў на працу — і пайшоў рабіць рэвалюцыю. Выграб з буфета ўсе нажы, якія былі дома. Разумеў, што вайна... зброя патрэбна...

Я быў за камунізм! У нас у сям'і — усе камуністы. Замест калыханак мама спявала нам рэвалюцыйныя песні. І ўнукам цяпер пяе.

«Ты што, звар'яцела?» — кажу. А яна: «Я іншых песняў не ведаю». І дзед быў бальшавік... і бабка...

Вы яшчэ скажыце, што камунізм — прыгожая казачка. Бацькі майго таты зніклі ў лагерах Мардовіі.

Я пайшоў да Белага дома разам з бацькамі. Тата сказаў: «Хадзем. А то каўбасы і добрых кніг не будзе ніколі». Разбіралі брук і будавалі барыкады.

Зараз народ працверазеў, і стаўленне да камуністаў мяняецца. Можна не хавацца... Я працаваў у райкаме камсамола. У першы дзень усе камсамольскія білеты, чыстыя

бланкі і значкі забраў дадому і схаваў у падвале, потым бульбу не было куды складваць. Я не ведаў, навошта яны мне патрэбныя, але ўявіў, як прыйдуць апячатваць і ўсё гэта знішчаць, а гэта былі дарагія для мяне сімвалы.

Мы маглі пайсці забіваць адзін аднаго... Бог выратаваў!

Нашая дачка ляжала ў радзільні. Я прыйшла да яе, а яна: «Мам, рэвалюцыя будзе? Грамадзянская вайна пачнецца?»

Ну, а я скончыў ваеннае вучылішча. Служыў у Маскве. Далі б нам загад кагосьці арыштаваць, дык, без усялякіх сумневаў, мы б гэты загад выканалі. Многія б выканалі яго са стараннасцю. Надакучыў бардак у краіне. Усё раней было дакладна і ясна, усё па загадзе. Быў парадак. Вайскоўцы любяць так жыць. Наогул людзі любяць так жыць.

Я баюся свабоды, прыйдзе п'яны мужык і спаліць лецішча.

Якія, браце, ідэі? Жыццё кароткае. Давайце вып'ем!

19 жніўня 2001 года – дзесяцігадовы юбілей жнівеньскага пучку. Я ў Іркуцку – сталіцы Сібіры. Бяру некалькі бліц-інтэрв'ю на вуліцах горада.

Пытанне:

Што было б, калі б ГКЧП перамог?

Адказы:

Захавалі б вялікую краіну...

Паглядзіце на Кітай, дзе камуністы ва ўладзе. Кітай стаў другой эканомікай у свеце...

Гарбачова і Ельцына судзілі б як здраднікаў Радзімы.

Залілі б краіну крывёй... І запоўнілі людзьмі канцлагеры.

Не здрадзілі б сацыялізму. Не падзяліліся б на багатых і бедных.

Не было б ніякай вайны ў Чачні.

Ніхто не адважыўся б казаць, што Гітлера перамаглі амерыканцы.

Я сам стаяў ля Белага дома. І ў мяне такое адчуванне, што мяне падманулі.

Што было б, калі б путч перамог? А ён і перамог! Помнік Дзяржынскаму зрынулі, а Лубянка засталася. Будуем капіталізм пад кіраўніцтвам КДБ.

Маё жыццё не змянілася б...

ПРА ТОЕ, ЯК РЭЧЫ ЗРАЎНАЛІСЯ З ІДЭЯМІ І СЛОВАМІ

«Свет рассыпаўся на дзясяткі рознакаляровых кавалачкаў. Як нам хацелася, каб шэрыя савецкія будні хутчэй ператварыліся ў салодкія карцінкі з амерыканскага кіно! Пра тое, як мы стаялі ля Белага дома, ужо мала хто ўспамінае... Тыя тры дні ўзрушылі свет, але не ўзрушылі нас... Дзве тысячы чалавек мітынуюць, а астатнія едуць міма і глядзяць на іх, як на ідыётаў. Шмат пілі, у нас заўсёды шмат п'юць, але тады асабліва шмат пілі. Грамадства заціхла: куды рушым? Ці то будзе капіталізм, ці то будзе добры сацыялізм? Капіталісты тоўстыя, страшныя — гэта нам убівалі ў галовы з дзяцінства... (Смяецца.) Краіна абрасла банкамі і гандлёвымі палаткамі. З'явіліся зусім іншыя рэчы. Не грубыя боты і мышыныя сукенкі, а рэчы, пра якія мы заўсёды марылі: джынсы, дублёнкі... жаночая бялізна і добры посуд... Усё каляровае, прыгожае. Нашыя савецкія рэчы былі шэрыя, аскетычныя, нібы для вайскоўцаў. Бібліятэкі і тэатры абязлюдзелі. Іх замянілі кірмашы і камерцыйныя крамы. Усе захацелі быць шчаслівымі, атрымаць шчасце цяпер. Як дзеці, адкрывалі для сябе новы свет... Перасталі губляць прытомнасць у супермаркеце... Знаёмы хлопец заняўся бізнесам. Распавядаў мне: першы раз прывёз тысячу слоікаў распушчальнай кавы — расхапалі за пару дзён, купіў сто пыласосаў — таксама ў момант размялі. Курткі, швэдры, усялякая дробязь — толькі давай! Усе

пераапаналіся, пераабуваліся. Мянялі тэхніку і мэблю. Рамантавалі лецішчы... Захацелі рабіць прыгожыя агароджы і дахі... Пачнём часам з сябрамі ўспамінаць, дык са смеху паміраем... Дзікуны! Цалкам убогія былі людзі. Усяму трэба было вучыцца... У савецкі час дазвалялася мець шмат кніг, але не дарагую машыну і дом. І мы вучыліся добра апранацца, смачна гатаваць, раніцай піць сок і ёгурт... Я да гэтага пагарджала грашыма, бо не ведала, што гэта такое. У нашай сям'і нельга было гаварыць пра грошы. Сорамна. Мы выраслі ў краіне, у якой грошы, можна сказаць, адсутнічалі. Я, як усе, атрымлівала свае сто дваццаць рублёў — і мне хапала. Грошы прыйшлі з перабудовай. З Гайдарам. Сапраўдныя грошы. Замест «Наша будучыня — камунізм» усюды віселі расцяжкі «Купляйце! Купляйце!» Хочаш — падарожнічай. Можаш убачыць Парыж... Ці Іспанію... Фіеста... бой быкоў... Я пра гэта чытала ў Хемінгуэя, чытала і разумела, што ніколі гэтага не ўбачу. Кнігі былі замест жыцця... Так скончыліся нашыя ўсяночныя на кухнях і пачаліся заробкі, падзаробкі. Грошы сталі сінонімам свабоды. Гэта хвалявала ўсіх. Наймацнейшыя і агрэсіўныя заняліся бізнесам. Пра Леніна і Сталіна забыліся. Так мы ўратаваліся ад грамадзянскай вайны, а то зноў былі б «белыя» і «чырвоныя». «Нашы» — «не нашы». Замест крыві — рэчы... Жыццё! Выбралі прыгожае жыццё. Ніхто не хацеў прыгожа паміраць, усе хацелі прыгожа жыць. Іншая справа, што пернікаў на ўсіх не хапіла...»

«Савецкі час... У Слова быў святы, магічны статус. І па інерцыі на інтэлігенцкіх кухнях яшчэ гаварылі пра Пастарнака, варылі суп, не выпускаючы з рук Астаф'ева і Быкава, але жыццё ўвесь час даказвала, што гэта ўжо неістотна. Словы нічога не значаць. У дзевяноста першым... Мы паклалі нашу маму ў шпіталь з цяжкай пнеўманіяй, і яна вярнулася адтуль гераіняй, у яе рот там не закрываўся. Распавядала пра Сталіна, пра забойства Кірава, пра

Бухарына... Яе гатовыя былі слухаць дзень і ноч. Людзі тады хацелі, каб ім расплюшчылі вочы. А нядаўна яна зноў трапіла ў шпіталь, і колькі там была, столькі маўчала. Гадоў пяць прайшло ўсяго, і рэальнасць ужо размеркавала ролі інакш. Гераіняй на гэты раз была жонка буйнога бізнесмена... анямелі ўсе ад яе апавяданняў... Які ў яе дом – трыста квадратных метраў! Колькі прыслугі: кухарка, нянька, кіроўца, садоўнік... Адпачываць з мужам ездзяць у Еўропу... Музеі – зразумела, а буцікі... Буцікі! Адзін пярсцёнак столькі вунь карат, а іншае... А падвескі... залатыя кліпсы... Поўны аншлаг! Пра ГУЛАГ ці пра нешта такое ні слова. Ну было і было. Што цяпер спрачацца са старымі?

Я заходзіла па звычцы ў букіністычны – там спакойна стаялі ўсе дзвесце тамоў «Всемиркі» і «Библиотеки приключений», той самай – аранжавай, якой я трызніла. Глядзела на карэньчыкі і доўга ўдыхала гэты пах. Ляжалі горы кніг! Інтэлігенты распрадавалі свае бібліятэкі. Публіка, вядома, збяднела, але не таму кнігі выносілі з хаты, не толькі з-за грошай – кнігі расчаравалі. Поўнае расчараванне. Стала ўжо непрыстойным пытанне: «А што ты цяпер чытаеш?» У жыцці шмат што змянілася, а ў кнігах гэтага няма. Рускія раманы не вучаць, як дамагчыся поспеху ў жыцці. Як стаць багатым... Абломаў ляжыць на канапе, а героі Чэхава ўвесь час п'юць гарбату і скардзяцца на жыццё... (*Маўчыць.*) Не дай Бог жыць у эпоху пераменаў – кажуць кітайцы. Мала хто з нас захаваўся такі, які быў. Кудысьці зніклі прыстойныя людзі. Усюды локці і зубы...»

«Калі пра дзевяностыя... Я б не сказаў, што гэта быў прыгожы час, ён быў агідны. Адбыўся пераварот у розумах на сто восемдзсят градусаў... Хтосьці не вытрымаў і звар'яцеў, бальніцы для псіхічна хворых былі перапоўненыя. Я наведваў там свайго сябра: адзін крычыць: «Я – Сталін! Я – Сталін!», а другі: «Я – Беразоўскі! Я – Беразоўскі». Іх

цэлае аддзяленне — сталіных і беразоўскіх. На вуліцах увесь час стралялі. Забілі велізарную колькасць людзей. Кожны дзень ішлі разборкі. Выдраць. Паспець. Пакуль іншыя не паспелі. Кагосьці абрабавалі, кагосьці пасадзілі. З трона — у сутарэнне. А з другога боку, кайф — усё адбываецца на тваіх вачах...

У банках стаялі чэргі людзей, якія вырашылі пачаць сваю справу: адкрыць булачную, прадаваць электроніку... Я таксама быў у гэтай чарзе. І мяне здзівіла, як нас шмат. Нейкая цётка ў вязаным берэце, хлопчык у спартыўнай куртачцы, здаравенны мужык, падобны да зэка... Семдзесят з лішкам гадоў вучылі: не ў грашах шчасце, усё лепшае ў жыцці чалавек атрымлівае бясплатна. Каханне, напрыклад. Але варта было з трыбуны вымавіць: гандлюйце, багацейце — на ўсё забыліся. На ўсе савецкія кніжкі забыліся. Гэтыя людзі зусім не былі падобныя да тых, з кім я сядзеў да світання і дрынькаў на гітары. Тры акорды з ліхам напалам я вывучыў. Адзінае, што іх аб'ядноўвала з «кухоннымі» людзьмі, дык гэта тое, што ім таксама надакучылі кумачовыя сцягі і ўся тая мішура: камсамольскія сходы, палітзаняткі... Сацыялізм лічыў чалавека дурненькім...

Я вельмі добра ведаю, што такое мара. Усё дзяцінства я прасіў купіць мне ровар, і мне яго не купілі. Бедна жылі. У школе я фарцаваў джынсамі, у інстытуце — савецкай ваеннай формай плюс сімволікай рознай. Замежнікі куплялі. Звычайная фарца. У савецкі час за гэта саджалі на тэрмін ад трох да пяці гадоў. Бацька бегаў за мной з папругай і крычаў: «Спекулянт! Я пад Масквой кроў праліваў, а выгадаваў такое гавенца!» Учора злачынства, сённы — бізнес. У адным месцы купіў цвікі, у іншым набойкі — спакаваў у поліэтыленавы мяшэчак і прадаў як новы тавар. Прынёс дадому грошы. Накупляў усяго, поўны халадзільнік. Бацькі чакалі, што па мяне прыйдуць і арыштуюць. (Рагоча.) Гандляваў тэхнікай. Скарavarкамі, парavarкамі...

прыганяюць з Германіі машыну з прычэпам гэтага добра. Усё ішло валам... У мяне ў кабінёце стаяла скрынка з-пад камп'ютара, поўная грошай, я толькі так разумеў, што гэта грошы. Бярэш, бярэш з гэтай скрынкі, а там усё не канчаецца. Ужо быццам бы ўсё купіў: тачку, кватэру... гадзіннік «Ролекс»... Памятаю гэтае ап'яненне... Ты можаш здзейсніць усе свае жаданні, таемныя фантазіі. Я шмат даведаўся пра сябе: па-першае, што ў мяне няма густу, а па-другое, што я закамлексаваны. Не ўмею з грашымі абыходзіцца. Я не ведаў, што вялікія грошы павінны працаваць, яны не могуць ляжаць. Грошы – такое ж выпрабаванне для чалавека, як улада, як каханне... Марыў... І я паехаў у Манака. У казіно Монтэ-Карла прайграў велізарныя грошы, вельмі шмат. Несла мяне... Я быў рабом сваёй скрынкі. Ёсць там грошы ці не? Колькі іх? Іх павінна быць больш і больш. Мяне перастала цікавіць тое, што цікавіла раней. Палітыка... мітынгі... Памёр Сахараў. Я пайшоў з ім развітацца. Сотні тысячаў людзей... Усе плакалі, і я плакаў. А тут нядаўна чытаю пра яго ў газеце: «памёр вялікі юродзівы Расіі». І я падумаў, што ён своечасова памёр. Вярнуўся з Амерыкі Салжаніцын, усе кінуліся да яго. Але ён не разумеў нас, а мы яго. Замежнік. Ён прыехаў у Расію, а за акном Чыкага...

Кім бы я быў, калі б не перабудова? ІТР з убогім заробкам... (Смяецца.) А цяпер у мяне свая вочная клініка. Некалькі сотняў чалавек залежаць ад мяне са сваімі сем'ямі, дзядулямі, бабулямі. Вы корпаецеся ў сабе, рэфлексуеце, а ў мяне гэтай праблемы няма. Я працую дзень і ноч. Закупіў найноўшае абсталяванне, адправіў хірургаў у Францыю на стажыроўку. Але я не альтруіст, я добра зарабляю. Усяго дамогся сам... У мяне было толькі трыста даляраў у кішэні... Пачынаў бізнес з партнёрамі, ад якіх вы прытомнасць страцілі б, калі б яны цяпер зайшлі ў пакой. Гарылы! Люты погляд! Цяпер іх ужо няма, яны зніклі, як

дыназаўры. Хадзіў у бронекамізэльцы, у мяне стралялі. Калі хтосьці есць каўбасу горшую за маю, мяне гэта не цікавіць. Вы ж усё хацелі, каб быў капіталізм. Марылі! Не крычыце, што вас падманулі...»

ПРА ТОЕ, ШТО МЫ ВЫРАСЛІ СЯРОД КАТАЎ І АХВЯРАЎ

«Ідзём вечарам з кіно. У лужыне крыві ляжыць мужчына. На спіне ў плашчы дзірка ад кулі. Каля яго стаіць міліцыянер. Так першы раз я ўбачыў забітага чалавека. Неўзабаве прывык да гэтага. Дом наш вялікі, дваццаць пад'ездаў. Кожную раніцу ў двары знаходзілі труп, і ўжо нас не калаціла. Пачынаўся сапраўдны капіталізм. З крывёю. Я чакаў ад сябе ўзрушэнняў, а іх не было. Пасля Сталіна ў нас іншыя адносіны да крыві... Памятаем, як свае забівалі сваіх... І пра масавыя забойствы людзей, якія не ведалі, за што іх забіваюць... Гэта засталося, гэта прысутнічае ў нашым жыцці. Мы выраслі сярод катаў і ахвяраў... Для нас нармальна — жыць разам. Няма мяжы паміж мірным і ваенным становішчам. Заўсёды вайна. Уключыш тэлевізар — усе балбочуць па фені: і палітыкі, і бізнесмены, і прэзідэнт: адкаты, хабары, распілы... Чалавечае жыццё — плюнуць і расцерці. Як у зоне...»

«Чаму мы не асудзілі Сталіна? Я вам адкажу... Каб асудзіць Сталіна, трэба асудзіць сваіх родных, знаёмых. Самых блізкіх людзей. Распавяду пра сваю сям'ю... Тату пасадзілі ў трыццаць сёмым, дзякуй Богу, ён вярнуўся, але адседзеў дзесяць гадоў. Вярнуўся і вельмі хацеў жыць... Сам здзіўляўся, што яму пасля ўсяго, што ён бачыў, хочацца жыць... Так было не з усімі, далёка не з усімі... Маё пакаленне вырасла з татамі, якія вярнуліся або з лагераў, або з вайны. Адзінае, пра што яны маглі нам сказаць, дык гэта пра гвалт. Пра смерць. Яны рэдка смяліся, шмат маўчалі. І

пілі... пілі... У рэшце рэшт співаліся. Другі варыянт... Тыя, каго не пасадзілі, баяліся, што пасадзяць. Усё гэта не месяц ці два, а гадамі доўжылася — гадамі! А калі не пасадзілі, то пытанне: чаму ўсіх пасадзілі, а мяне не? Што я раблю не так? Маглі арыштаваць, а маглі накіраваць на працу ў НКУС... Партыя просіць, партыя загадвае. Выбар непрыемны, але многія павінны былі яго зрабіць... А цяпер пра катаў... Звычайных, не страшных... Данёс на тату наш сусед... дзядзька Юрый... З-за дробязі, як казалі мама. Мне было сем гадоў. Дзядзька Юрый браў на рыбалку сваіх дзетак і мяне, катаў на кані. Папраўляў наш плот. Разумеце, зусім іншы партрэт ката атрымліваецца — звычайны чалавек, нават добры... Нармальны... Арыштавалі тату і праз некалькі месяцаў забралі татавага брата. Пры Ельцыне мне далі яго справу, там ляжала некалькі даносаў, адзін напісала цётка Оля... Пляменніца... Прыгожая жанчына, вясёлая... Добра спявала... Яна ўжо была старая, я спытаў: «Цётка Оля, раскажы пра трыццаць сёмы год...» — «Гэта быў самы шчаслівы год у маім жыцці. Я была закаханая», — адказала яна мне... Татаў брат не вярнуўся дадому. Знік. У турме ці ў лагеры — невядома. Мне было цяжка, але я ўсё ж такі задаў пытанне, якое мяне мучыла: «Цётка Оля, навошта ты гэта зрабіла?» — «Дзе ты бачыў сумленнага чалавека ў сталінскі час?» (Маўчыць.) А яшчэ быў дзядзька Павел, які служыў у Сібіры ў войсках НКУС... Разумеце, не існуе хімічна чыстага зла... Гэта не толькі Сталін і Берыя... Гэта і дзядзька Юрый, і прыгожая цётка Оля...»

Першага мая. У гэты дзень камуністы праходзяць па вуліцах Масквы шматтысячным маршам. Сталіца зноў «чырванее»: чырвоныя сцягі, чырвоныя шарыкі, чырвоныя футболкі з сярпом і молатам. Нясуць партрэты Леніна і Сталіна. Партрэтаў Сталіна больш. Плакаты: «У труне мы бачылі ваш капіталізм!», «Чырвоны сцяг — на Крэмль!». Звычайная Масква стаіць на

тратуары, «чырвоная» коціць лавінай па праезнай частцы. Паміж імі ўвесь час ідзе сварка, якая месцамі даходзіць да боек. Паліцыя не ў змозе падзяліць гэтыя дзве Масквы. А я не паспяваю запісваць усё, што чую...

Пахайце Леніна, прычым без ушанаванняў.

Амерыканскія лёкаі! За што прадалі краіну?

Дурні вы, браточкі...

Ельцын і яго банда скралі ў нас усё. Піце! Багацейце! Калісьці гэта скончыцца...

Баяцца народу адкрыта сказаць, што будуюем капіталізм? Зброю гатовыя ўзяць усе, нават мая мама — хатняя гаспадыня.

Штыком шмат чаго можна зрабіць, але сядзець на ім нязручна.

А я буржуінаў праклятых танкамі душыў бы!

Камунізм прыдумаў габрэй Маркс...

Выратаваць нас можа толькі адзін чалавек — таварыш Сталін. Яго б нам на два дні... расстралялі б іх усіх і няхай ідзе, кладзецца.

І слава табе, Госпадзе! Я ўсім святым пакланюся.

Сталінскія сукі! У вас кроў на руках яшчэ не астыла. Царскую сям'ю навошта забілі? Не пашкадавалі нават дзяцей.

Вялікую Расію не зробіш без вялікага Сталіна.

Засралі народу мазгі... Я просты чалавек. Сталін простых людзей не чапаў. У нашым родзе ніхто не пацярпеў — усе рабочыя. Ляцелі галовы начальнікаў, а просты чалавек жыў спакойна.

Чырвоная гэбня! Хутка дагаворыцца да таго, што ніякіх лагераў не было, акрамя піянерскіх. Мой дзед быў дворнікам.

А мой каморнікам.

Машыністам...

Каля Беларускага вакзала пачаўся мітынг. Натопн выбухаў то апладысментамі, то крыкамі: «Ура! Ура! Слава!» У канцы ўся плошча грывнула песню на матыў «Варшавянкi» – рускай «Марсельезы», з новым тэкстам: «Сбросим с себя либеральные цепи, / Сбросим кровавый преступный режим». Пасля гэтага, згарнуўшы чырвоныя сцягі, адны заспяшаліся да метра, іншыя сталі ў чэргі каля кіёскаў з піражкамі ды півам. Пачаліся народныя гулянні. Скакалі і весяліліся. Старая жанчына ў чырвонай хустцы кружылася і прытупвала вакол гарманіста: «Мы весело пляшем / У елки большой. / На Родине нашей, / Нам так хорошо. / Мы весело пляшем, / Мы звонко поем,

/ И песенку нашу / Мы Сталину шлём...» Каля самага метра мяне дагналі п'яныя прыпеўкі: «Отъебися всё плохое, приебись хорошее».

ПРА ТОЕ, ШТО НАМ ТРЭБА ВЫБІРАЦЬ: ВЯЛІКУЮ ГІСТОРЫЮ ЦІ БАНАЛЬНАЕ ЖЫЦЦЁ?

Каля піўнога кіёска заўсёды шумна. Народ розны. Тут сустрэнеш прафесара, рабацягу, студэнта, бамжа... П'юць і разважаюць. Усё пра тое ж – пра лёс Расіі. Пра камунізм.

Я – чалавек пітушчы. Чаму п'ю? Мяне маё жыццё не грэе. Хачу зрабіць галавакружны кульбіт з дапамогай алкаголю і нейкім чынам апынуцца ў іншым месцы. І там усё будзе прыгожа і добра.

Для мяне пытанне стаіць больш канкрэтна: дзе я хачу жыць – у вялікай краіне або ў нармальнай?

Я любіў імперыю... Мне жыццё пасля імперыі сумнае. Нецікавае.

Вялікая ідэя патрабуе крыві. Сёння ніхто не хоча паміраць недзе. На нейкай вайне. Як у той песні: «Всюду деньги, деньги, деньги. Всюду деньги, господа...» А калі вы

сцвярджаеце, што ў нас ёсць мэта, то якая яна? Кожнаму па «Мерсэдэсу» і пуцёўцы ў Маямі?

Рускаму чалавеку трэба ў нешта верыць... Верыць у светлае, высокае. У нас у падкорцы закладзена імперыя і камунізм. Гераічнае нам бліжэй.

Сацыялізм змушаў чалавека жыць у гісторыі... прысутнічаць пры чымсьці вялікім...

Бляць! Мы такія духоўныя, мы такія спецыяльныя.

Не было ў нас дэмакратыі. Якія мы з вамі дэмакраты?

Апошняя вялікая падзея ў нашым жыцці — перабудова.

Расія можа быць толькі вялікай ці не быць зусім. Нам патрэбна моцная армія.

Ну на храна мне вялікая краіна? Хачу жыць у маленькай, такой, як Данія. Без ядзернай зброі, без нафты і газу. Каб ніхто мяне не біў рэвальверам па галаве. Можа, тады мы таксама навучымся тратуары шампунем мыць...

Камунізм — невыканальная для чалавека задача... У нас заўсёды так: ці то канстытуцыі хочацца, ці сярэжыны з хрэнам...

Як я зайдрошчу людзям, у якіх была ідэя! А мы цяпер жывём без ідэі. Хачу вялікую Расію! Я яе не памятаю, але ведаю, што яна была.

Была вялікая краіна з чаргой па туалетную паперу... Я добра памятаю, як пахлі савецкія сталовыя і савецкія крамы.

Расія ўратуе свет! І сама так уратуецца!

Мой бацька да дзевяноста гадоў дажыў. Казаў, што ў яго жыцці нічога добрага не было, толькі вайна. Гэта ўсё, што мы ўмеем.

Бог — гэта бясконцасць, якая закладзена ў нас... Мы створаныя на вобраз і падабенства...

ПРА ЎСЁ...

«Ува мне савецкага было дзевяноста адсоткаў... Я не

разумела, што адбываецца. Памятаю, як выступаў па тэлебачанні Гайдар: вучыцца гандляваць... рынак нас уратуе... Купіў на адной вуліцы бутэльку мінеральнай вады і прадаў яе на іншай — гэта бізнес. Людзі слухалі няўцямна. Я прыходзіла дадому. Зачыняла дзверы і плакала. У мамы інсульт, так яе ўсё гэта напалохала. Можа, яны хацелі нешта добрае зрабіць, але ім не хапіла спагады да ўласнага народа. Ніколі не забуду старых, тых, хто просіць міласціну, яны шэрагамі стаялі ўздоўж дарогі. Пазамываныя капялюшкі, зацыраваныя пінжачкі... Бягу на працу і з працы — баюся вочы падняць... Працавала я на фабрыцы парфумы. Замест грошай выдавалі нам духі... касметыку...»

«У нас у класе вучылася бедная дзяўчынка, яе бацькі загінулі ў аўтамабільнай катастрофе. Яна засталася з бабуляй. Увесь год хадзіла ў адной і той жа сукенцы. Дык вось яе нікому не было шкада. Неяк адразу стала сорамна быць бедным...»

«Пра дзевяностыя не шкадую... Бурлівы светлы час. Я, якая раней не цікавілася палітыкай і не чытала газетаў, — пайшла балатавацца ў дэпутаты. Кім былі прарабы перабудовы? Пісьменнікамі, мастакамі... Паэтамі... На Першым з'ездзе народных дэпутатаў СССР аўтографы можна было збіраць. Мой муж — эканаміст, ён вар'яцеў ад гэтага: «Глаголом жечь» сэрцы людзей — гэта паэты ўмеюць. Рэвалюцыю вы зробіце. А далей, далей — што? Як будзеце будаваць дэмакратыю? Хто? І сёння зразумела, што ў вас атрымаецца». Смяўся з мяне. Мы таму з ім і разышліся... Але ён меў рацыю...»

«Страшна стала, таму народ і пайшоў у храмы. Калі я верыў у камунізм, мне не патрэбна была царква. А жонка мая ходзіць са мной таму, што ў царкве бацюшка кажа ёй: «Галубачка».

«Мой бацька быў сумленным камуністам. Я камуністаў не вінавачу, я вінавачу камунізм. Да гэтага часу не ведаю, як

мне ставіцца да Гарбачова... Да гэтага Ельцына... Чэргі і пустыя прылаўкі забываюцца хутчэй, чым чырвоны сцяг над Рэйхстагам».

«Мы перамаглі. А каго? Навошта? Па тэлебачанні на адным канале ідзе фільм, дзе «чырвоныя» б'юць «белых», а на іншым — адважныя «белыя» б'юць «чырвоных». Шызафрэнія!»

«Увесь час гаворым пра пакуты... Гэта наш шлях пазнання. Заходнія людзі здаюцца нам найўнымі, таму што яны не пакутуюць, як мы, у іх ёсць лекі ад любога прышчыка. Затое мы сядзелі ў лагерах, у вайну зямлю трупамі завалілі, голымі рукамі грэблі ядзернае паліва ў Чарнобылі. І цяпер сядзім на абломках сацыялізму. Як пасля вайны. Мы такія цёртыя, мы такія бітыя. У нас свая мова. Мова пакуты. Спрабаваў загаварыць пра гэта са сваімі студэнтамі... Смяяліся мне ў твар: «Мы не збіраемся пакутаваць. Для нас жыццё — гэта нешта іншае». Нічога яшчэ не зразумелі аб нашым нядаўнім свеце, а жывём у новым. Цэлая цывілізацыя — на сметніку...»

ДЗЕСЯЦЬ ГІСТОРЫЙ У ЧЫРВОНЫМ ІНТЭР'ЕРЫ

ПРА ПРЫГАЖОСЦЬ ДЫКТАТУРЫ І ТАЯМНІЦУ МАТЫЛЬКА Ё ЦЭМЕНЦЕ

Алена Юр'еўна С. — трэці сакратар райкама партыі, 49 гадоў

Чакалі мяне ўдваіх — сама Алена Юр'еўна, з якой мы дамаўляліся сустрэцца, і яе маскоўская сяброўка Ганна Ільнічна М., што прыехала пагасцяваць. Яна адразу ўключылася ў размову: «Даўно хачу, каб нехта патлумачыў мне, што з намі адбываецца». Нічога ў іх расповедах не супадала, апрача знакавых імёнаў:

Гарбачоў, Ельцын... Але ў кожнай быў свой Гарбачоў і свой Ельцын.
І свае 90-я.

Алена Юр'еўна:

— Хіба ўжо трэба распавядаць пра сацыялізм? Каму? Яшчэ ўсе — сведкі. Слова гонару, здзівілася, што вы да мяне прыйшлі. Я — камуністка... наменклатура... Нам жа цяпер не даюць слова... затыкаюць рот. Ленін — бандыт, Сталін... Мы ўсе злачынцы, хоць на маіх руках няма ні кроплі крыві. Але на нас таўро, на ўсіх...

Магчыма, праз пяцьдзясят альбо сто гадоў пра тое нашае жыццё, якое называлася сацыялізмам, будуць пісаць аб'ектыўна. Без слёз і праклёнаў. Пачнуць раскопваць, як старажытную Трою. Нядаўна ўвогуле добра адгукнуцца пра сацыялізм было нельга. На Захадзе пасля крушэння СССР зразумелі, што марксісцкія ідэі не скончыліся, іх трэба развіваць. Не маліцца на іх. Маркс не быў там ідалам, як у нас. Святым! Спачатку мы яго абагаўлялі, а потым аддалі анафеме. Усё перакрэслілі. Навука таксама прынесла чалавецтву незлічоныя беды. Давайце тады знішчаць вучоных! Праклянём бацькоў атамнай бомбы, а яшчэ лепш — пачнём з тых, хто порых вынайшаў! З іх... Хіба я не маю рацыі? (Я не паспяваю адказаць на яе пытанне.) Правільна... правільна, што з Масквы выбраліся. У Расію, можна сказаць, прыехалі. Па Маскве калі гуляеш, здаецца, што і мы Еўропа: раскошныя машыны, рэстараны... Залатыя купалы блішчаць! А вы паслухайце, пра што ў нас людзі гавораць у правінцыі... Расія — гэта не Масква,

Расія — гэта Самара, Тальяці, Чалябінск... жопінск які-небудзь... Што на маскоўскіх кухнях можна даведацца пра Расію? На тусоўках? Бла-бла-бла... Масква — сталіца нейкай іншай дзяржавы, а не той, што за кальцавой дарогай. Турыстычны рай. Маскве не верце... Да нас прыязджаюць і адразу: ну, гэта савок. Людзі жывуць вельмі бедна нават па

расійскіх мерках. Лаюць багатых, злуюцца на ўсіх. Лаюць дзяржаву. Лічаць, што іх падманулі, ніхто ім не казаў, што будзе капіталізм, яны думалі, што сацыялізм пачнуць выпраўляць. Тое жыццё, якое ўсе ведалі. Савецкае. Пакуль яны на мітынгах дралі горла: «Ельцын! Ельцын!» — іх абабралі. Без іх падзялілі заводы і фабрыкі. І нафта, і газ — тое, што, як кажуць, ад Бога. Але гэта толькі цяпер зразумелі. А ў дзевяноста першым усе ў рэвалюцыю пайшлі. На барыкады. Хацелі свабоды, а што атрымалі? Ельцынскую... бандыцкую рэвалюцыю... Сына маёй сяброўкі ледзь не забілі за сацыялістычныя ідэі. Слова «камуніст» было абразай. Свае хлопцы ў двары ледзь яго не забілі. Знаёмыя. Сядзелі ў альтанцы з гітарамі і размаўлялі: хутка, маўляў, пойдзем сценкай на камуністаў, вешаць будзем іх на ліхтарых. Мішка Слуцэр — тата яго ў нас у райкаме працаваў — ён хлопчык начытаны, працытаваў ім англійскага пісьменніка Чэстэртана: «Чалавек без утопіі значна страшнейшы за чалавека без носа...» І яго за гэта — чаравікамі... ботамі... «А, жydочак! Хто рэвалюцыю ў сямнаццатым годзе рабіў?» Я памятаю гэты бляск у вачах людзей у пачатку перабудовы, ніколі яго не забуду. Камуністаў гатовы былі лінчаваць, адпраўляць па этапе... У смеццевых кантэйнерах валяліся кнігі Маякоўскага, Горкага... Здавалі на макулатуру тамы Леніна. Я падбірала... так! Вось!! Я ні ад чаго не адракаюся! Нічога не саромеюся! Не мяняла масць і не перафарбоўвалася з чырвонага колеру ў шэры. Ёсць такія людзі: «чырвоныя» прыйдуць — яны радасна сустракаюць «чырвоных», «белыя» прыйдуць — радасна — «белых». Кульбіты былі неверагодныя: учора — камуніст, сёння — ультрадэмакрат. На маіх вачах «сумленныя» камуністы ператвараліся ў вернікаў і лібералаў. А я люблю і ніколі не разлюблю слова «таварыш». Добрае слова! Савок? Прыкусице язык! Савецкі чалавек быў вельмі добры чалавек, ён мог паехаць за Урал, у

пустыню — дзеля ідзі, а не за даляры. Не за чужыя зялёныя паперкі. ДнепраГЭС, Сталінградская бітва, выхад у адкрыты космас — гэта ўсё ён. Вялікі Савок! Мне да гэтага часу прыемна пісаць — СССР. Гэта была мая краіна, а цяпер я жыву не ў сваёй краіне. У чужой краіне я жыву.

Савецкай я нарадзілася... Наша бабуля не верыла ў Бога, але верыла ў камунізм. А наш тата да самай смерці чакаў, што сацыялізм вернецца. Ужо абрынулася Берлінская сцяна, разваліўся Савецкі Саюз, а ён усё роўна чакаў. Назаўсёды пасварыўся са сваім лепшым сябрам, калі той назваў сцяг чырвонай аначай. Наш чырвоны сцяг! Кумачовы! Тата быў на фінскай вайне, за што яны ваявалі, ён так і не зразумеў, але трэба было ісці, і ён пайшоў. Пра гэтую вайну маўчалі, называлі яе не вайной, а фінскай кампаніяй. Але тата нам расказваў... Ціха. Дома. Рэдка, але ўспамінаў. Калі выш'е... Пейзаж яго вайны — зімовы: лес і метровай глыбіні снег. Фіны ваявалі на лыжах, у белых маскхалатах, з'яўляліся ўсюды нечакана, як анёлы.

«Як анёлы» — гэта татавы словы... Маглі за ноч выказаць заставу, цэлую роту. Мёртвыя... У татавых успамінах мёртвыя заўсёды ляжалі ў лужынах крыві, з соннага чалавека крыві выходзіць вельмі шмат. Крыві было столькі, што яна праядала метровы снег. Пасля вайны тата не мог зарэзаць нават курыцу. Труса. Моцна хваляваўся ад выгляду кожнай забітай жывёлы і цёплага паху крыві. Ён баяўся вялікіх дрэваў з густой кронай, на такіх дрэвах звычайна хаваліся фінскія снайперы, іх называлі «зязюлямі». (Маўчыць.) Хачу дадаць... Ад сябе... Пасля Перамогі наш гарадок патанаў у колерах, гэта буйства нейкае было. Найгалоўная кветка — вяргіня, яе клубні трэба было зімою захоўваць, каб не змерзлі. Крыў Божа! Іх ахіналі, укладвалі, як быццам гэта маленькае дзіця. Кветкі раслі каля дамоў, за дамамі, каля студняў і ўздоўж платоў. Пасля страху асабліва хочацца жыць, радавацца. А потым кветкі зніклі, цяпер

гэтага ўжо няма. А я памятаю... Успомніла цяпер... (Маўчыць.) Тата... праваяваў наш тата ўсяго паўгода і трапіў у палон. Як ён трапіў у палон? Яны наступалі па замёрзлым возеры, а артылерыя праціўніка біла па лёдзе. Мала хто даплываў да берага, а тыя, хто даплывалі, яны ўжо былі без сілаў і без зброі. Напаўголыя. Фіны ім тады працягвалі рукі. Ратавалі. Хтосьці хапаўся за гэтую руку, а хто... Было шмат такіх, хто не прымаў дапамогу ад ворага. Іх так вучылі. А тата ўхапіўся за чыносьці руку, яго выцягнулі. Я добра памятаю татава здзіўленне: «Яны далі мне шнапсу, каб я сагрэўся. Апанулі ў сухое. Смяяліся і пляскалі па плячы: «Жывы, Іван!» Тата раней ніколі не бачыў ворагаў паблізу. Не разумеў, чаму яны радуюцца... У саракавым годзе скончылася фінская кампанія... Савецкіх ваеннапалонных абмянялі на фінаў, якія знаходзіліся ў нас у палоне. Насустрэч адзін аднаму яны ішлі калонамі. Фінаў, калі яны параўняліся са сваімі, сталі абдымаць, ціснуць ім рукі... Нашых сустрэлі не так, іх сустрэлі як ворагаў. «Браткі! Родненькія!» — кінуліся яны да сваіх. — «Стаяць! Крок у бок — страляем!» Калону ачапілі салдаты з аўчаркамі і павялі іх у спецыяльна падрыхтаваныя баракі. Вакол баракаў — калючы дрот. Пачаліся допыты... «Як ты трапіў у палон?» — спытаў следчы тату. «Мяне фіны выцягнулі з возера». — «Ты — здраднік! Ты ратаваў сваю скуру, а не Радзіму». Тата таксама лічыў, што ён вінаваты. Іх так вучылі... Не было ніякага суда. Вывелі ўсіх на пляц і зачыталі перад строем загад: шэсць гадоў лагераў за здраду Радзіме. Адправілі ў Варкуту. Там яны будавалі чыгунку ў вечнай мерзлаце. Бог мой! Сорак першы год... Немцы пад Масквой... А ім не казалі, што вайна пачалася, — яны ж ворагі, будуць радавацца. Ужо ўся Беларусь пад немцамі. Забралі Смаленск. Калі яны даведаліся пра гэта, адразу ўсе захацелі на фронт, пісалі лісты начальніку лагера... Сталіну... Ім адказвалі: вы, маўляў, свалата, працуйце на перамогу ў тыле, на фронце

нам здраднікі не патрэбныя. І яны... тата... я ад таты гэта чула... Яны ўсе плакалі... (Маўчыць.) Вось з кім бы вам сустрэцца... Але таты ўжо няма. Лагер яму жыццё скараціў. І перабудова. Ён вельмі пакутаваў. Не разумеў, што здарылася. З краінай, з партыяй. Наш тата... У лагеры за шэсць гадоў ён забыўся, што такое яблык і качан капусты... прасціна і падушка... Тры разы на дзень ім давалі баланду, бохан хлеба — на дваццаць пяць чалавек. А спалі — пад галаву палена, замест матраца — дошкі на падлозе. Наш тата... Дзіўны ён быў, не такі тата, як у іншых... Не мог ударыць каня ці карову, штурхануць нагой сабаку. Мне заўсёды было тату шкада. А іншыя мужчыны з яго смяліся: «Ну, які ты мужык? Баба!» Мама плакала, што ён... ну што ён не такі, як усе. Возьме ў рукі качан капусты й разглядвае... Памідор... Першыя часы нагул маўчаў, нічым з намі не дзяліўся. Гадоў праз дзесяць загаварыў. Не раней... так... Пэўны час у лагеры ён вазіў мёртвых. За дзень збіралася дзесяць-пятнаццаць тупаў. Жывыя вярталіся ў баракі пешшу, а мёртвыя — на санях. З мерцвякоў ім загадвалі здымаць адзенне, і мёртвыя ляжалі на санях голыя, як тушканчыкі. Гэта я кажу татавымі словамі... блытана ў мяне атрымліваецца... Ад пачуццяў... хвалюся, так... Першыя два гады ў лагеры ніхто з іх не верыў, што выжыве; пра дом успаміналі тыя, у каго быў тэрмін пяць-шэсць гадоў, а ў каго тэрмін дзесяць-пятнаццаць гадоў, пра дом маўчалі. Нікога яны не ўспаміналі: ні жонак, ні дзяцей. Ні бацькоў. «Калі пачнеш успамінаць, не выжывеш», — татавы словы. А мы яго чакалі... «Вось тата вернецца... і мяне не пазнае...», «Наш татачка...» Хацелася лішні раз вымавіць гэтае слова «тата». І ён вярнуўся. Бабуля ўбачыла каля весніцаў чалавека ў салдацкім шынялі: «Салдацік, каго вы шукаеце?» — «Мама, ты мяне не пазнала?» Бабуля дзе стаяла, там і ўпала. Так тата вярнуўся... Увесь быў абмарожаны, ногі й рукі ён ніколі не мог сагрэць. Мама? Мама казала, што тата вярнуўся пасля

лагера добрым, а яна баялася... яе палохалі... што адтуль вяртаюцца злымі. А наш тата хацеў радавацца жыццю. На ўсе выпадкі ў яго была прымаўка: «Будзь мужным — горшае яшчэ наперадзе».

Забылася... Забыла, дзе гэта адбывалася... у якім месцы? У перасылачным лагеры ці што? На карачках па вялікім двары поўзалі і елі траву. Дыстрофікі, пелагрыкі. Пры тату нельга было ні на што паскардзіцца, ён ведаў: «Каб выжыць, чалавеку трэба тры рэчы — хлеб, цыбуля і мыла». Усяго тры рэчы... усяго... Гэтых людзей ужо няма, нашых бацькоў... Калі хто застаўся, то іх трэба ў музей, пад шкло, рукамі не чапаць. Колькі яны ўсяго перажылі! Калі тату рэабілітавалі, яму выдалі дзве салдацкія зарплаты за ўсе пакуты. Але ў нас дома вельмі доўга вісеў вялікі партрэт Сталіна. Вельмі доўга... я гэта добра памятаю... Тата крыўды не меў, ён лічыў: гэта час быў такі. Жорсткі час. Будавалі моцную краіну. І пабудавалі, і перамаглі Гітлера! Татавы словы...

Я расла сур'ёзнай дзяўчынкай, сапраўднай піянеркай. Цяпер ва ўсіх такое меркаванне, што раней у піянерскую арганізацыю заганялі. Нікуды не заганялі. Усе дзеці марылі быць піянерамі. Хадзіць разам. З барабанам, з горнам. Спяваць піянерскія песні: «Родной край, навек любимый, / Где найдёшь ещё такой», «У власти орлиной орлят миллионы, и нами гордится страна...» На нашай сям'і ўсё-такі была гэтая пляма, што тата сядзеў, мама баялася, што мяне не прымуць у піянеры ці не адразу прымуць. А мне хацелася быць з усімі. Абавязкова, так... «Ты за каго: за месяц ці за сонца?» — ладзілі мне допыт хлапчукі ў класе. Тут трэба быць напатагове! «За месяц да спыну». — «Правільна! За савецкую краіну». А скажаш «За сонца» — «За клятага японца». Засмяюць, зацвеляць. Кляліся мы адзін аднаму так: «чэснае піянерскае» або «чэснае ленінскае». Найбольшая клятва — «чэснае сталінскае слова». Бацькі ведалі: калі я сказала «чэснае сталінскае», я не падманваю.